

הפקעת בעלות והלאמת נכסים של היחיד ע"י הממשל ע"פ תורה

הקדמה ומיקוד

השבוע נחתום את לימודנו בנושא חיוב תשלום על נזקים במדינה בעולם המודרני. עד כה עסקנו בעיקר בהתחדשות דיני נזקים בעידן המודרני, השבוע נעסוק ביכולתה של המדינה להפקיע מהיחידים בעלות על נכסיהם מסיבות שונות וחובתה לפצות את היחיד על מעשה זה.

לימודנו השבוע יתחלק לארבעה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: יסודות הדין של דינא דמלכותא דינא- בחלק זה נלמד את אחד מהיסודות המרכזיים ליכולתו של המלך ושל המדינה להפקיע בעלות על נכסים וכדומה. יש לציין שאנו מקדישים לנושא זה מקום מרכזי כסוגיה בפני עצמה בלימודנו בזמן אחר וכאן מובא רק תקציר של הנושא אותו כאמור נלמד בצורה מסודרת בהזדמנות אחרת. אי לכך אין להתעכב על חלק זה יתר על המידה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את הגמ' ב"ק ואת דברי הראשונים עליה (רשב"ם, רשב"א. תרומות) וכן את המקור אותו מביא הגר"א לדברי השו"ע (על דברי השו"ע עצמם ניתן לדלג או לעבור במהרה, על משפט כהן ועמוד הימיני ניתן לדלג)

חלק ב: מציל עצמו בממון חברו- בחלק זה נלמד על היכולת של האדם הפרטי במצבי קיצון של פיקוח נפש וכדומה לגזול את חברו ואת חובת הפיצויים המוטלים עליו עקב כך, ומתוך כך ננסה לעמוד על יכולת המלך לעשות כן במצבים שונים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את הגמ' ב"ק וכן את דברי הרשב"א והרא"ש (על רש"י ותוספות ניתן לדלג) וכן יש לראות את דברי השו"ע ולהבין את היחס בין שני סעיפי השו"ע המובאים במקורות (על הטור ניתן לדלג)

חלק ג: מלך פורץ לעשות לו דרך- בחלק זה נלמד את החלק המרכזי של לימודנו השבוע בדבר היכולת של המלך ושל המדינה להלאים ולהפקיע נכסים מהיחיד. מפאת מרכזיותו של חלק זה יש להקדיש לו די זמן בלימוד. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את הספרי, המשנה סנהדרין וכן את הגמ' ב"ב. לאחר מכן יש ללמוד את דברי הרשב"ם היטב וכן להבין את הסתירה בין שני המקורות בדברי רש"י, בנוסף יש ללמוד את דברי הרמב"ם (על התוספות רא"ש והיד רמ"ה ניתן לדלג) לאחר מכן יש לראות את דברי הלחם משנה בהסברו את מחלוקת הראשונים הנ"ל בסוגיה וכן את דברי הקרית ספר על הרמב"ם (על החכמת שלמה והלחם יהודה ניתן לדלג). לאחר מכן יש ללמוד את דברי הרמב"ם מהלכות מלכים פרק ד ואת הלחם משנה שעליו. לאחר מכן יש לראות את דברי הירושלמי ואת פירוש קרבן העדה שעליו (על המהר"ם שיק ודברי הרב אריאל ניתן לדלג)

חלק ד: מיצר שהחזיקו בו רבים- בחלק זה נלמד את ההבדל בין ציבור לבין ישות שלטונית ביחס ליכולת של הפקעת נכסים של היחיד. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה (למעט השו"ע והמשנה הלכות עליהם ניתן לדלג)

יסודות הדין של דינא דמלכותא דינא

1. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף קיג עמוד ב

אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברין עליהו. א"ל אביי: ודלמא משום דאייאוש להו מינייהו מרייהו! אמר ליה: אי לא דינא דמלכותא דינא היכי מייאשי? והא לא קא עבדי כדאמר מלכא, מלכא אמר: זילו וקטלו מכל באגי, ואינהו אזלו וקטלו מחד באגא! שלווחא דמלכא כמלכא, ולא טרח, ואינהו אפסיד אנפשייהו, דאיבעי להו דאינקוט מכוליה באגי ומשקל דמי.

2. רשב"ם מסכת בבא בתרא דף נד עמוד ב

והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא - כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם דינא הוא שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והלכך דין גמור הוא ואין למחזיק בממון חבירו ע"פ חוק המלך הנהוג בעיר משום גזל.

3. חידושי הרשב"ם מסכת נדרים דף כח עמוד א

במוכס שאין לו קצבה. כלומר ושלא כדין הוא עושה ודינא דמלכותא דינא אבל גזילה דמלכותא לאו דינא, ופירשו בתוס' בשם ה"ר אליעזר דדוקא במלכי אומות העולם אמרו דינא דמלכותא דינא ומשום דמצי אמר להו אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם שהארץ שלו היא אבל במלכי ישראל לאו דינא דאינו יכול ליטול מהם משלהם כלום לפי שא"י כל ישראל שותפין בה ואין בה למלך יותר מלאיש אחר, ותדע לך דהכי הוא דהא איכא מ"ד (סנהדרין כ' ב') כל האמור בפרשת מלך מלך אסור בו ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם ואמאי תיפוק לי משום דדינא דמלכותא דינא אלא דלא נאמרו דברים אלו במלכי ישראל אלא במלכי האומות.

4. ספר התרומות שער מו חלק ח

ואני קבלתי מרבתי שקבלו מדעת הצרפתים שלא נאמר דינא דמלכותא דינא כי אם בדברים שהם עסקי המלך כגון ענייני הדרכים והמכסים והטסקאות שלו, אבל העסק שיש בינו ובינו חבירו לא אמרו חכמים [בן] דינא דמלכותא דינא. וראיה לדבר הא דגרסינן בפרק הגזול אמר שמואל דינא דמלכותא דינא, אמר רבא תדע דקטלי דיקלי דאינשי וגשרי ועברינן עלייהו דינא, והכא ודאי ליכא אלא יאוש, דשנוי רשות ליכא שהרי ברשות הרבים מונחין, ושנוי מעשה ליכא, דהא לא עבדי מינייהו כלום, שנוי השם נמי ליכא דמעקרא דיקלי קרו ליה והשתא נמי דיקלי קרו ליה, הלכך אי לאו דדינא דמלכותא דינא לא שרי לן למתהני מנייהו. אלמא שעיקר דינא דמלכותא לא נאמר אלא בענייני הדרכים שהן של מלך אבל עסקי ישראל עם חבירו ישראל אין לנו לדון ביניהם דיני המלכות, ואף על פי שגזר המלך גזרה מחדש או שיהא חוק שלהם אין החוקים נחקקים אלא בעסקיו בלבד, וזה אינו מעסקיו שיכופ הלוח ליתן פחות ממה שלוח, אך יש לו כח לדון שהאחד יקבל מטבע היוצא בשווי ממה שהלוחו. כך היתה סברתם.

5. שולחן ערוך חושן משפט הלכות גזילה סימן שסט סעיפים ב, ח

אסור ליהנות בדבר הגזול, ואפילו לאחר יאוש, והוא שידע בודאי שדבר זה הוא הגזילה עצמה. כיצד, ידע שבהמה זו גזולה, אסור לרכוב עליה או לחרוש בה; גזל בית או שדה, אסור לעבור בתוכה או ליכנס בה בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואם דר בה חייב להעלות שכר לבעלים אם היתה עשויה לשכר; גזל דקלים ועשה מהם גשר, אסור לעבור עליו, וכן כל כיוצא בזה. (מיהו אם מסרו לרבים, מותר ליהנות ממנו, דהא הוי יאוש עם שינוי רשות) (המגיד פ"ה). אבל מלך שכרת אילנות של בעלי בתים ועשה מהם גשר, מותר לעבור עליו, אפילו שצוה המלך לעבדיו לכרות מכל אחד ואחד דבר ידוע, והלכו הם וכרתו הכל מאחד, מותר. וכן אם הרס בתים ועשה דרך או חומה, מותר ליהנות בה, וכן כל כיוצא בזה, שדין המלך דין; והוא שיהא מטבעו יוצא באותם הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתם שהוא אדוניהם והם לו עבדים, שאם לא כן הרי הוא כגזולן בעל זרוע. כללו של דבר, כל דין שיחקוק אותו המלך לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו, אינו גזול; וכל שיקח מאיש זה בלבד, שלא כדת הידוע לכל, אלא חמס את זה, הרי זה גזול.

6. ביאור הגר"א חושן משפט סימן שסט ס"ק ח

וכן אם הרס כו'. כמ"ש בפ"ו דב"ק אבל אתה מלך אתה ומלך כו':

7. שו"ת משפט כהן סי' קמד

שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה, דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם.

8. עמוד הימיני סימן ט (הרב ישראלי)

סמכות המלך אינה קבועה ועומדת בדיני תורה, וכל עיקרה תלויה היא במידת הסמכות שניתן לה מאת העם או באי הכח שלו בזמן המלכותו כל עם ועם, וגם ישראל בכלל זה, הרשות נתונה בידם למנות להם מלך ולמסור לו את הסמכויות שימצאו לנכון על פי תנאי החיים שלהם

מציל עצמו בממון חברו

9. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף ס עמוד ב- דף סא עמוד א

ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם בשער, ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער [וגו'] - מאי קא מיבעיא ליה? אמר רבא אמר ר"נ: טמון באש קמיבעיא ליה, אי כר' יהודה אי כרבנן, ופשטו ליה מאי דפשטו ליה. רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישאל הוה דהוה מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה, [ומלך] פורץ לעשות לו דרך ואין מוחזין בידו. ורבנן, ואיתימא רבה בר מרי אמרו: גדישים דשעורין דישאל הוה וגדישין דעדשים דפלשתים, וקא מיבעיא להו: מהו ליטול גדישין של שעורין דישאל ליתן לפני בהמתו, על מנת לשלם גדישין של עדשים דפלשתים? שלחו ליה: חבול ישיב רשע גזילה ישלם, אף על פי שגזילה משלם - רשע הוא, אבל אתה מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחזין בידו. בשלמא למאן דאמר לאחלופי, היינו דכתיב חד קרא: ותהי שם חלקת השדה מלאה עדשים, וכתיב חד קרא: ותהי חלקת השדה מלאה שעורים; אלא למאן דאמר למקלי, מאי איבעיא להו להני תרי קראי? אמר לך: דהו נמי גדישים דעדשים דישאל דהו מיטמרו בהו פלשתים.

בשלמא למאן דאמר למקלי, היינו דכתיב: ויתיצב בתוך החלקה ויצילה, אלא למ"ד לאחלופי, מאי ויצילה? דלא שבק להו לאחלופי. בשלמא הני תרתי, היינו דכתיב תרי קראי

10. רש"י מסכת בבא קמא דף ס עמוד ב

ויצילה - שלא ישרפוה הואיל ואסור להציל את עצמו בממון חברו.

11. תוספות מסכת בבא קמא דף ס עמוד ב

מהו להציל עצמו בממון חברו - איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש.

12. שו"ת הרשב"א חלק ד סימן יז

שאלת: במה שכתבתי אני בפ' הכונס צאן לדיר (ס' ע"א) על ההיא דאיבעיא להו התם: מהו להציל עצמו, בממון חברו? שאני כתבתי שם (א"ה): בחי*דושיו על מס' /בבא/ קמא /ס'/ בשם התוס': דקא מבעיא ליה: אם חייב לשלם. וכתבתי עוד: ונראה שפשוט בעיניהם: שיכול, על מנת לשלם, ושלא מדעת הבעלים. ואתה קשיא לך: א"כ, למה שלחו לו: אסור? לשלחו ליה: מותר להציל על מנת. ועוד: דבהדיא אמרו שם /בבא קמא ס': אף על פי שמשלם, נקרא רשע.

תשובה: מה שכתבתי נרא' לי שהוא פשוט, וקרוב אני לומר: שלא הייתי בכך צריך לכותבו, מרוב פשיטותו. שהרי אין לך דבר עומד בפני פקוח נפש, אלא אותן ג' המנויות. הגע עצמך: מי שהיה במדבר, ומת בצמא, ומצא קיתון מים של חברו, ומת ואל ישתה, ואפ"ל על מנת לשלם? והיא נקרא זה גזלן, והבעלים חייבין ליתן לו חנם, ולהחיותו? עד שהיה בן פטור דורש במס' /בבא/ מצינא (ס"ב ע"א): בשנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהם קיתון של מים. אם שותין שניהם, מתים, ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב, מוטב שישתו שניהם, וימותו, ואל יראה אחד במית' חברו. וע"כ לא פליג ר"ע, אלא משום דכתיב: וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחיי חבריך. הא שלא במקום חיותו, חייב. וא"כ, איזה גזל יש כאן, עד שנאמר בו: אף על פי שגזלה משלם, רשע הוא? אלא ודאי: להציל עצמו ע"מ לשלם, פשיטא. וכי לא שלחו ליה: מותר על מנת לשלם, מאי דפשיטא ליה ולא מבעיא ליה כלל, מאי לשלחו ליה? וההיא דקא אמרי: אף על פי שמשלם גזילה, רשע מיקרי, לאו המציל /אולי צ"ל: אהמציל/ עצמו, קאי. אלא אאיך לישנא דאמרי: דשלחו להו: מהו ליטול גדישין של שעורין, ליתן לפני בהמתו, על מנת ליתן גדישין של עדשים? ועל זה שלחו לו: דאסור. דאין לו לקיחת ממון חברו שלא מדעתו, להציל ממנו, ואפ"ל על מנת לשלם.

13. רא"ש מסכת בבא קמא פרק ו סימן יב

גדישין דישאל הוה ופלשתים טמונים בהו ומבעיא ליה מהו למיקלייא. אבל הא לא מיבעיא לי' אי שרי למיקלינהו להצלת ישראלים. דמילתא דפשיטא היא דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא שלש עבירות. אלא הכי איבעיא ליה מהו למיקלינהו אדעתא דליפטר מתשלומין. ואמרו ליה אסור להציל עצמו בממון חברו אדעתא דליפטר אלא יציל עצמו וישלם. מהו לחלופי שעורים דישאל בעדשים דפלשתים כדי להאכיל לבהמתו. ושלחו ליה דאסור לגזול על מנת לשלם שנאמר חבול ישיב רשע גזילה ישלם. ויראה דמירי שעדיין לא היו מזומנין. אלא רצו ליקח גדישים של שעורים דישאל ולכשיזדמן להם גדישים דעדשים דפלשתים יחזירו להם. אבל אם היו גדישין דעדשים מזומנין אפילו אין בעלי גדישין שעורים לפנינו מותר לזכות להן גדישין של עדשים על ידי אחר וליקח גדישין של שעורים דזכות הוא לו דעדשים עדיפי טפי. וכן משמע לישנא דקרא חבול ישיב רשע גזילה ישלם דמשלם אחר שכבר גזלו:

14. טור חושן משפט הלכות גזילה סימן שנט

ואסור לגזול אפילו ע"מ לשלם וכתב א"א ז"ל דווקא שאין התשלומין בעין כההיא דמייתי עלה שרצו אנשי דוד ליקח גדיש של שעורים ולתת במקומו של עדשים ועדיין לא היו בידם העדשים אלא רצו גדיש של שעורים של ישראל ולכשיזדמן להם גדישי עדשים של פלשתים יתנו לישראל במקום גדיש השעורים אבל אם היו מזומנים העדשים אפילו אין בעלי גדיש שעורים לפנינו מותר לזכות להם גדישי עדשים [ע"י אחר] דעדיפי מהשעורים וזכין לאדם שלא בפניו ודוקא שידוע שזכות הוא לו כגון בדבר העומד לימכר אבל מחפצי ביתו לא:

15. שולחן ערוך חושן משפט הלכות גזילה סימן שנט סעיפים ב, ד

אסור לגזול, אפ"ל על מנת לשלם דבר יפה ממנו. ויש מי שאומר דהיינו אם (אין) התשלומין בעין, שאם הם בעין כיון שהם יפים מהדבר שלוקח זכות הוא להם ויזכה אותם לבעלים על ידי אחר.

אפילו הוא בסכנת מות וצריך לגזול את חברו כדי להציל נפשו, צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם (וע"ל סי' ש"פ ס"ג).

מלך פורץ לעשות לו דרך

16. ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קסא

ימי חייו הלילות. למען ילמד ליראה את ה' אלהיו, מלמד שהמורא מביא לידי מקרא, מקרא מביא לידי תרגום, תרגום מביא לידי משנה, משנה מביאה לידי תלמוד, תלמוד מביא לידי מעשה, מעשה מביא לידי יראה.

לפי שמצינו ששוה הדיוט למלך בדברי תורה ישוה לו בדברים אחרים תלמוד לומר לשמור את כל דברי התורה הזאת, לדברי תורה שוה לו ואין שוה לו לדברים אחרים מיכן אמרו מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו להרחיב לו סטרטיאות ואין ממחים בידו דרך המלך אין לו שיעור וכל העם בוזים ונותנים לפניו והוא נוטל חלק בראש. דבר אחר ואת החקים האלה, אלה חקי מלכות

17. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

משנה. ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד, ופורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו. דרך המלך אין לו שיעור. וכל העם בוזין ונותנין לו, והוא נוטל חלק בראש.

18. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ק עמוד ב

דרך המלך - אין לה שיעור. שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו.

19. רשב"ם מסכת בבא בתרא דף צט עמוד ב

דרך המלך אין לה שיעור - כדמפרש בגמ' שהמלך פורץ בתים וגדר מלפניו לעשות לו דרך ולא יטה ימין ושמאל ובספרי בפרשת המלך נפקא לן מקראי ונראה בעיני דמדכתב לבלתי רום לבבו מאחיו קדריש גדלהו משל אחיו כדדרשינן נמי (הוריות דף ט) והכהן הגדול מאחיו.

20. רש"י מסכת בבא קמא דף ס עמוד ב

מלך פורץ - גדר שדה אחרים לעשות לו דרך ולאוכלוסין שלו דאמר' בב"ב (דף ק): דרך המלך אין לה שיעור.

21. רש"י מסכת יבמות דף עו עמוד ב

שהמלך פורץ - גדרות של אחרים לעשות לו דרך קצר מביתו לפרדסו או לכרמו.

22. תוספות הרא"ש מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו. תימה א"כ נבות לאו שפיר עבד שלא נתן חלקת [השדה] שלו לאחאב ולמה נענש אחאב עליו, ותירץ ר"ת דאחאב שאל לו למכור ובמה שלא רצה נבות למכור לו [לא] נחשב מורד אבל ליקח בחנם הרשות בידו, אי נמי דוקא ונתן לעבדיו התיר הכתוב ולא לעצמו דהא דוד שאל אם מלך פורץ לעשות לו דרך, ואל תתמה שכן דרך תכשיטי מלכות שהוא נוטל כדי ליתן לעבדיו.

23. יד רמ"ה מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

מתני' מוציא למלחמת הרשות וכו' ופורץ לעשות לו דרך. י"א פורץ גדרות אחרים לעשות לו דרך לשדהו ולכרמו ולא מילתא היא מדקתני עלה דרך המלך אין לה שיעור ואי ס"ד דאית ליה רשותא למעבד דרך קבועה לשדהו ולכרמו אפי' בשל אחרים אמאי אין לה שיעור כל (הכי) [הני] נמי לישקול ולזייל ותו הא לא מכרעא מילתא למימר דשקיל ארעאתא דאחריני לגמרי אלא הכין פירושא דהיכא דאזיל למלחמת הרשות אי נמי לכל היכא דבעי ולא אפשר ליה למיעבר משום גודא דקאי באפיה לא מחייבינן ליה למהדר ולמיזל מאורחא אחריתי אלא כיון דקאי התם פורץ לעשות לו דרך והיינו דקתני עלה דרך המלך אין לה שיעור אלא פורץ והולך כדי שיוכלו מחנותיו והעם אשר ברגליו לעבור ואין אומרים יפרוץ בכדי שיוכל אחד לעבור וכו' ויעברו אחד אחד בזה אחר זה אלא פורץ והולך כדאמרן והני מילי כולהו לפי שעה נינהו אבל לאחזוקי בגופה של קרקע לנפשיה כדי שיהא דרך קבוע לשדהו ולכרמו לא.

24. רמב"ם הלכות מלכים פרק ה הלכה ג

ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו, ודרך המלך אין לה שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך, אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו.

25. לחם משנה הלכות מלכים פרק ה הלכה ג

ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו כו'. פירש"י בפ"ב דסנהדרין (דף כ"ב) ופורץ גדרות אחרים לעשות לו דרך לשדהו ולכרמו וכן פירש"י ז"ל בפ' הערל (דף ע"ו ב) ומשמע מדבריו דבכל עת וזמן אפי' שלא לצורך מלחמה אלא לצורכו בלבד עושה כן ומדברי רבינו שכתב ודרך המלך

אין לה שיעור וכו' וסוף דבריו אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו משמע דמפרש דמתני' לענין מלחמה אתמרה דהיכא דצריך המלך למלחמתו כן הוא עושה אבל לא לצורכו ובפרק הכונס (דף ס') הביאו הא דפורץ לעשות לו דרך גבי קרא דויבקעו שלשת הגבורים וכו' דהיינו שעת מלחמה ולא מצינו שלא בשעת מלחמה שלצורכו יוכל המלך לעשות כן זה דעתו ז"ל:

26. חכמת שלמה מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

בד"ה ופורץ גדרות כו' נ"ב והרמב"ם פי' שקאי על מה כשיוצא למלחמה פורץ הדרך בשוה ואינו מעקם בעבור שדהו של זה או כרמו של זה וכן נראה עיקר:

27. קרית ספר הלכות מלכים פרק ה הלכה ג

דרך המלך אין לה שיעור ופורץ לעשותה ואינה עוקם והוי בכלל דינא דמלכותא ומה שכתוב בפרשת מלך:

28. לחם יהודה הלכות מלכים פרק ד הלכה ו

ואם תאמר ומאי שנא מהטלת המס שכתב רבינו בראש הפ' דמותר אפי' לצורכו וז"ל רשות למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמה ע"כ וי"ל דהך צרכיו אין ר"ל לצורך עצמו אלא ר"ל לצורך מלכותו כמו טכסיסי מלכות דכולם יקראו על שמו אבל לצורך עצמו ממש לא הותר וזה פשוט:

29. רמב"ם הלכות מלכים פרק ד הלכות ב-ג

ושולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חיל ועושה מהן חיל למרכבתו ובפרשיו ומעמיד מהן עומדים לפניו, ומעמיד מהן אנשים לרוץ לפניו, שנאמר ושם לו במרכבתו ופרשיו ורצו לפני מרכבתו, ולוקח מן היפים שבהם להיות שמשים ועומדים לפניו שנאמר ואת בחוריכם הטובים יקח ועשה למלאכתו. וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן, ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיהן, שנאמר ולחרושי חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו, ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו.

30. לחם משנה הלכות מלכים פרק ד הלכה ג

וכן לוקח מן בעלי אומניות וכו' ונותן שכרן. אי קאי אבעלי אומניות דוקא קשה קצת למה בבחורים ושמשים העומדים לפניו לא יתן שכרם. ואולי יש לומר דשאני בעלי אומניות דאינם מתפרנסים מבית המלך אבל אלו השמשים מתפרנסים מבית המלך והיינו שכרן:

31. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת סנהדרין פרק ב הלכה ה

כתוב אחד אומר [דברי הימים א יא יג] ותהי שם חלקת השדה מליאה שעורים וכתוב [שמואל ב כג יא] מליאה עדשים. ר' שמואל בר נחמן אמר שנה אחת היתה ושתי שדות היו אחת שעורים ואחת עדשים. פשיטא ליה לאביד וליתן דמים. דילמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים. אי זה מהן יאבד ואי זה מהן יתן דמים של עדשים ושל שעורין. אלא של עדשים מאכל אדם ושל שעורין מאכל בהמה של עדשים אינה חייבת בחלה ושל שעורין חייבת בחלה עדשים אין עומר בא ממנה שעורין עומר בא ממנה.

32. קרבן העדה מסכת סנהדרין פרק ב הלכה ה

ה"ג פשיטא ליה לאבוד וליתן דמים דלמא לאבד ושלא ליתן דמים איזה מהן יאבד ואיזה מהן יניח של עדשים או של שעורין של עדשים מאכל אדם ושל שעורין מאכל בהמה אלא של עדשים אינה חייבת בחלה כו'. וה"פ כתיב בהיות דוד בשדות אלו ויתאו דוד כו' ואמרינן לקמן שנסתפק ליה בדבר הלכה וקאמר הא פשיטא ליה מותר להאבידן וליתן לבעלים דמיהן אלא הא קמיבעיא ליה אם מותר להאבידן אפילו שלא ליתן דמים כיון שאינן משום פיקוח נפש ותו קמיבעיא ליה איזה מהן יאבד ואיזה מהן יניח כיון שיש מעלה בכל אחד מה שאין בחבירו וכדמסיק:

33. שו"ת מהר"ם שיק יורה דעה סימן שנג

נשאלתי בענין פיגוי המתים, שהוסכם מטעם הממשלה והמיניסטרוים לעשות אייזון באהן (=מסילת ברזל) ושמו דרך מהלכו דרך בית הקברות בקהלתו. ואנשי קהלתו בקשו אצל המיניסטרוים להפר עצה הזאת ולא הועיל. לזאת שאל מעלתו נ"י, אם רשאי להניח לעשות הדרך על הקברים, או טוב יותר לפנות הקברים? וכתב בשם ספר שיבת-ציון, דברוצים לעשות דרך הרבים על הקברים טוב לפנות, אלא שמספקא ליה אולי בדרך האיזון באהן שאין בו חשש חפירה וכיוצא - לא אמר? עכ"ל [השואל]. נחזי אנן: הרי אסרו לפנות המת... אפי"ה נ"ל בנידון כזה הדין דמפנין. וטעמא דידי, דהרי מחו"ל לא"י מפנין, וכתבו הטעם משום דלכפרה

מביאהו. נראה ד [אם] ע"ז שאין מפנין מוסיפין עליו חטא (=ביזוי) ג"כ מפנין... דהרי עיקר ענין זה בא לן מאיסור לא תלין נבלתו, דצריכין אנו לחוש לכבוד המתים, ואפ"ה כדי שלא יחללו עליו יו"ט מלינין. ואמרו בפ"ק דביצה (ד), דהאינדא דאיכא חברי חיישינן שלא יבוא מכשול ותקלה לאחריים... והנה בדרך שעובר האייון באהן על הקברים יש מכשול, כי הנהנים העוברים ונוסעים באייון באהן יעברו על לאו (=טומאת כהנים)... ואיכא מכשול לרבים. וכל שחברו נענש על ידו, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, ולא ניחא ליה (=לנפטר הקבור) בזה... והוי כמו כפרת א"י דרשאין לפנותו... כדי שלא יכשלו כהנים על ידיהם. והוי קבבר המזיק לרבים, דקי"ל דמפנין... ונ"ל להתיר מטעם אחר, שהרי כ' הגה' אשרי בפ' אין מגלחין בשם א"ז, דאם היה הקבר במקום שאינו משתמר מחשש גוים או מים, מפנין אותו משם... ועוד יש טעם דמותר לפנות, דהרי דינא דמלכותא דינא לענין קרקעות, דהמדינה שלהם. וגם במלך ישראל אמרו בב"ק (ס,ב) דרשאי לפרוץ לו דרך בכל מקום. וכיון שהם (=המלכות) אומרים שצריך למכור המקום שבו ביה"ק לצורך הדרך, א"כ פסק המקום מלהיות שלו... ונמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו... מהלין טעמא היה נראה לי דיש לפנות. אבל מי יתקע עצמו בדבר הלכה בדבר גדול ופומבי רבה. ובענין פינוי הגאון מהר"מ בנעט זצ"ל שהיה בו טעמים יותר ברורים ופחדו ורדו (=ורעדו?) עד שהסכימו גדולי עולם כמובא בתשובת מרן זצ"ל בחלק ששי סי' לז, 18 כ"ש בנדון שלנו. ולזאת ישאל עוד מרבנים מובהקים, ואם יסכימו גם אני אמטוניה שיבא מכשורא.

34. תחומין כו- הרב יעקב אריאל - הריסת בתי הכנסת של גוש קטיף הערה 21

ואמנם מדין תורה "מלך פורץ לו גדר לעשות לו דרך", ועקרונות המדינה היתה רשאית להפקיע ממון מידי בעליו לצרכיה המדיניים, ובדרך זו בכוחה להפקיע את קדושת בית הכנסת לאחר שהוא עובר לבעלותה. אך זכות זו מוגבלת מאוד במדינה דמוקרטית, ולמעשה היא אינה רשאית להפקיע ממון בלא חקיקה מיוחדת, וזו לא נעשתה.

מיצר שהחזיקו בו רבים

35. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף צט עמוד ב- דף ק עמוד א

מתני'. מי שהיתה דרך הרבים עוברת לתוך שדהו, נטלה ונתן להם מן הצד - מה שנתן נתן, ושלו לא הגיעו. דרך היחיד - ד' אמות; דרך הרבים - שש עשרה אמה; דרך המלך - אין לה שיעור, דרך הקבר - אין לה שיעור. המעמד - דייני צפורי אמרו: בית ארבעה קבין. גמ'. אמאי שלו לא הגיעו? לינקוט פזרא וליתבי! שמעת מינה: לא עביד איניש דינא לנפשיה אפ"ל במקום פסידא! אמר רב זביד משמיה דרבא: גזירה שמא יתן להן דרך עקלתון. רב משרשיא משמיה דרבא אמר: בנותן להם דרך עקלתון. רב אשי אמר: כל מן הצד דרך עקלתון היא, קרובה לזה ורחוקה לזה. ולימא להו: שקלו דידכו והבו לי דידי! הא מני? רבי אליעזר היא; דתניא, ר' יהודה אומר משום רבי אליעזר: רבים שבררו דרך לעצמם - מה שבררו בררו. לרבי אליעזר, רבים גזלנים נינהו? אמר רב גידל אמר רב: כגון שאבדה להן דרך באותה שדה. אי הכי, אמאי אמר רבה בר רב הונא, אמר רב: אין הלכה כר"א? מאן דמתני הא לא מתני הא. וטעמא מאי? משום דרב יהודה, דאמר רב יהודה: מצר שהחזיקו בו רבים - אסור לקלקלו.

36. רשב"ם מסכת בבא בתרא דף ק עמוד א

כשאבדה להן דרך באותה שדה - דמ"מ אורחא אית להו גביה ויפה כח רבים מכת יחיד שהיחיד שאבדה לו דרך בשדה חבירו לא יברור מעצמו אלא או בבית דין או ברשותו של בעל השדה אבל רבים כבית דין דמו דמאן מינייהו מזמין להאי לבי דינא וכ"ש מתניתין דהוא עצמו נתן להם ומיהו שלו לא הגיעו דקנסינן ליה לפי שנתן להם דרך עקלתון.

37. תוספות מסכת בבא בתרא דף יב עמוד א

מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו - היינו כשהחזיקו ברשות אבל אם באין להחזיק שלא ברשות יש למחות בידם ולנקוט פיזרא וליתבי כדמוכח בהמניח (ב"ק דף כח. ושם).

38. שיטה מקובצת מסכת בבא בתרא דף ק עמוד א

וזה לשון הראב"ד ז"ל: כשאבדה להם דרך באותה שדה. ומשנתנו נמי כיון שברשות נכנסו כמו שאבד להם דרך דמי. אי הכי אמאי אמר רבה בר רב הונא אין הלכה כרבי אליעזר והלא משנתנו הלכה היא. דמתני הא לא מתני הא כלומר רבה בר רב הונא לא מוקי מתניתין כרבי אליעזר דאפילו בגזלה קאמר ולית הלכתא כוותיה. ומתניתין טעמא מאי ואפילו למאן דמוקי דברי רבי אליעזר כשאבדה להם דרך באותה שדה ומוקים למתניתין כרבי אליעזר אכתי לא דמי מתניתין לדרבי אליעזר דהתם חד דרך מיהא תפסי ואף על פי שיפה כחם מן היחיד שיש להם ברירה מה שאין כן ליחיד אבל הכא דקא תפסי שני דרכים מאי טעמא משום דרב יהודה דאמר מיצר שהחזיקו בו רבים כו' כלומר כיון דברשות החזיקו אסור לקלקלו שהנותן לרבים כנותן לשמים שכן העוסק בצרכי רבים כעוסק בצרכי שמים ואף על פי שהוא חוץ מן הדין. עד כאן:

39. שולחן ערוך חושן משפט הלכות גזילה סימן שעז סעיף א

מי שהיתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו, נטלה ונתן להם מן הצד, מה שנתן נתן וזכו בו, וזה שנטל לא זכה בו. (מצר שהחזיקו בו רבים ברשות, אסור לקלקלו) (מרדכי דבבא מציעא).

40. שו"ת משנה הלכות חלק יב סימן תנב

עוד נלפענ"ד בישוב קושית מרן רבינו ז"ל לפמ"ש העליות הובא בש"מ בד"ה א"ה (מדובר בסוגיה ב"ב צט-ק הנ"ל) אמאי אמר רבה אין הלכה כר"א ופרקינן מאן דמתני הא לא מתני הא דרבה בר רב הונא סבר דאע"פ שלא אבדה להן דרך באותה שדה קאמר ר"א דמה שביררו ביררו וכ"ת לרבה תקשה ליה הא דאקשינן לר"א אטו רבים גזלנין נינהו היינו טעמא דר"א דקסבר הפקר רבים הפקר בביררת דרך לעצמן ברשות היחיד שהוא תקון לעיר. וכן מה ששינינו מלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו אלא שהמלך לכתחילה רשאי לעשות לו כן אבל הרבים אין רשאים לעשות כן לכתחילה אבל בדיעבד אם ביררו ביררו ורבה הכ"נ מתרץ קושית הגמ' כן וכו' ופרקינן משום דרב יהודה דאמר מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו פי' כגון שהחזיקו ברשות ולא בגזלנות כעין שנתן להם דרך מן הצד וכגון שהיא דאמרינן בסוף חזקת הבתים כנס אין מחזירין כותלים למקומן וכו' ע"ש בש"מ ד"ה א"ה. ולפ"ז נראה דמחלק בין רבים ליחיד דרבים לא מקרי גזלני כיון שהחזיקו ברשות ולא בתור גזלן נחתו לשמה שוב אין יכולין להוציא מהן אבל הנכנס לכתחלה בגזלנות הוא א"כ אתי שפיר נמי קושית מרן ודו"ק.

41. שו"ת הרמ"ז סימן מז

וכי תימא רבים שאני וכצורך עמו דמי (היינו צורך המלך) ומצו למעבד הכי הא ליתא מכמה טעמי מלבד מה שכתבנו למעלה דלצורך גבוה מאיס אפ"ל מאי דשרי לצורך רבים. חדא דאפי' תימ' כדס"ד דרבים מצו למעב' הכי היינו דוקא רובא דעלמא דמקרו רבים אבל בציר מהכי יחידים מקרו וראייה מההיא דגרסינן פ"ק דתעניות שלחו ליה בני גינה לרב כגון אנן דצריכינן מטרא אפי' בתקופת תמוז כיחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים שלח להו כיחידים דמיתו ובשומע תפלה ע"כ וכתבו המפרשים דהה"נ ארץ בכללה כגון ספרד בכללה או אשכנז בכללה כיחידים דמו כ"ש הני דנ"ד פשיטא דליכ' מ"ד דלאו כיחידים חשיבי.

תניינא דאפי' את"ל כדס"ד דחשיבי כרבים ומצו למעבד היינו דוקא דומיא דמלך ישראל דלא עביד הכי אלא היכא דלא סגי בלאו הכי כגון הנך דפ' מלך דאיירי בהיותו במלחמה ואין להם מה לאכול ולכן הוא לוקח שדות וזיתים וכרמים של אחרים כמו שכתב הרמב"ם פ"ד מה' מלכים ע"ש והכי משמע נמי מהה"ל דהכונס דאמרינ' התם דאיבעי' ליה לדור אי שרו ליטו' גדישין של שעורין דישאל ליתן לפני בהמתו על מנת לשלם גדיש של עדשים דפלשתים וזה היה בשע' הצורך בשעת מלחמה דלא סגי בלאו הכי אבל הכא סגי בלאו הכי שהרי מצאו מקו' אחר להתפלל ולעשותו בית הכנסת ואי לאו הרי ב"כ הרבה יש בעיר להתפלל שם.

תליתאה דאפי' אי כרבים דמו לא מצו למתקן מילתא דאתי פסידא להאי ואפילו לענין דינא מתמה בגמרא פ' המקבל וכי מתקני רבנן מילתא דאתי פסידא להאי ובהדיא כתב המרדכי פ"ק דב"ב דלא מצו הקהל למעבד תקנתא במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי דדוקא למגדר מלתא שמעינן להו אבל לעשות תקנה לעצמן שלא כתורה אין שומעין להם כ"ש ליטול ממון או קרקע של אחד מהם לתועלתם ולהנאתם דודאי לא שמעינן להו שאין זו תקנה אלא עושק וגזל ומוציאין מידם.

מקורות נוספים להרחבה

- באהלה של תורה חלק ד סימן כ- במאמר זה מבאר הרב אריאל את יכולת הציבור והשלטון לכפות את היחיד להפקיע את נכסיו לצורך הציבור
- פיצויי מפגעי ממון וסביבה- הרב יהונתן שמחה בלס- במאמר מבאר המחבר את אותו הנושא המבואר בדברי הרב אריאל הנ"ל כדאי להשוות בין שני המאמרים (מאמר זה נדפס במספר כתבי עת תורניים אשר אינם בבית המדרש לכן צילמתי מספר עותקים ממנו למעוניינים נמצא על שולחני)
- תחומין יח-הרב ישראל רוזן- פינוי קברים לצרכי ציבור- במאמר עוסק המחבר בסוגיה שהינה אקטואלית מאוד בימינו: האם ניתן לבנות שכונות, לסלול כבישים וכדומה כאשר מוצאים תוך כדי עבודות תשתית קברים ויש צורך לפנותם ע"מ להמשיך בעבודות. כחלק מהדיון ההלכתי עוסק המחבר גם בדבר היכולת של המדינה לפנות קברים מדין "מלך פורץ לעשות לו דרך"